

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหาที่จะศึกษา

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2330-2394; ครองราชย์พ.ศ. 2367-2394) ได้รับการจดจำว่าเป็นยุคที่รัฐสยามประสบความสำเร็จทางการค้าได้อย่างน่าอัศจรรย์ โดยพิจารณาจากจำนวนเงินในท้องพระคลังที่เพิ่มพูนขึ้นกว่ารัชกาลก่อน¹ และภาวะเศรษฐกิจของรัฐที่ดีกว่ารัฐใกล้เคียง โดยที่โครงสร้างทางเศรษฐกิจยังคงเป็นแบบเดิมคือ เลี้ยงตัวเอง² เป็นที่ยอมรับกันว่าความสำเร็จดังกล่าวเป็นผลโดยตรงมาจากพระปรีชาญาณด้านการค้าของพระองค์ที่ทรงรับมือกับความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากลัทธิจักรวรรดินิยมและการค้าเสรีได้อย่างดี ดังปรากฏว่า ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่เข้าใจในบทบาทของการค้าระหว่างประเทศ เห็นลู่ทางแสวงหารายได้จากการเกิดขึ้นของแหล่งการค้าใหม่ๆ ในภูมิภาคเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงปรับปรุงระบบราชการกรมทำให้พร้อมสำหรับการเผชิญหน้ากับกระแสทุนนิยมโลก จนทำให้รัฐสยามได้เปรียบดุลการค้าและยึดครองตลาดค้าน้ำตาลในภูมิภาคนี้ได้ในที่สุด³ ดังนั้นจึงเป็นที่น่าศึกษาว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีปรัชญาการค้าอย่างไร

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับการศึกษาอยู่พอสมควร โดยผู้วิจัยส่วนใหญ่มักใช้ข้อมูลจากหลายแหล่งมาประมวลให้เห็นความจริงอันเป็นภววิสัยในขณะนั้น เช่น ผู้ที่ศึกษารัชสมัยของพระองค์อย่างเป็นวิชาการเป็นคนแรกคือ Walter F. Vella โดยในปี พ.ศ. 2500 เขาได้วิจัยเรื่อง **Siam under Rama III, 1824-1851** เขาพบว่าพระองค์เป็นผู้วางรากฐานกิจการต่างประเทศไว้เตรียมรับภัยอันตรายอันเกิดจากลัทธิล่าเมืองขึ้น⁴ หลังจาก Vella แล้วก็ยังมีผู้สนใจศึกษารัชสมัยของพระองค์อย่างต่อเนื่อง เช่น ในปี พ.ศ. 2546 บัณฑิต ลีวชัยชาญ ได้วิจัยเรื่อง บทบาทของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการวางรากฐานทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไทยในยุคเปลี่ยนผ่าน

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน.” ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 152.

² วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, นโยบายทางด้านเศรษฐกิจของรัฐในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547) หน้าบทคัดย่อ.

³ สยามปรับตัวรับกระแสทุนนิยมโลกได้ในช่วง 20 ปีแรกของการครองราชย์ ดู อติศร หมวกพิมาย, “กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย: วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2310-2398,” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531, หน้า 319-321.

⁴ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า นิจ ทองโตภิต (แปล) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514), หน้า 297.

เขาพบว่า ทรงมีพระราชดำริอันเป็นการริเริ่มให้เกิดสิ่งใหม่เกี่ยวกับเศรษฐกิจไว้มากมาย ในด้านการค้าขาย ทรงให้ความสำคัญกับการเก็บข้อมูลทางสถิติ การเลือกใช้คนให้เหมาะสมกับงาน และการทำงานเป็นหมู่คณะ⁵ และในปี พ.ศ. 2547 วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์ ได้วิจัยเรื่อง นโยบายทางด้านเศรษฐกิจของรัฐในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วราภรณ์พบว่า แม้นโยบายของพระองค์จะทำให้รัฐสยามมีรายได้เป็นกอบเป็นกำ แต่รายได้ดังกล่าวไม่กระจายไปยังราษฎรส่วนใหญ่ และความเหลื่อมล้ำในสังคมก็ยังคงมีอยู่⁶

เนื่องจากปรัชญาการค้าเป็นความเชื่อส่วนตัวของบุคคลผู้เชื่อมั่นในระบบตลาด และมุ่งแสวงหาผลกำไรจากการค้าขาย อีกทั้งปรัชญาการค้าไม่ได้เป็นเพียงทัศนคติ แต่เป็นความมุ่งมั่นอันแรงกล้าที่ก่อให้เกิดกิจกรรมด้านการค้า การลงทุน อันแตกต่างจากกิจกรรมของผู้ปกครองและนักบุญ ดังนั้นผู้วิจัยจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องศึกษาอัตวิสัย หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการสืบค้นว่า ในฐานะที่ทรงเป็นตัวละครทำทางประวัติศาสตร์ พระองค์มีมุมมองต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการเกิดขึ้นของตลาดการค้าใหม่ๆ อย่างไร งานวิจัยในลักษณะนี้มีไม่มากนัก ดังเช่น ในปี พ.ศ. 2522 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เขียนบทความเรื่อง โลกของนางนพมาศ เขาได้นำปรัชญามาประยุกต์ใช้อธิบายประวัติศาสตร์ความคิดของชนชั้นนำผ่านวรรณกรรม “นางนพมาศ” ที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3⁷ นิธิพบว่า ชนชั้นนำในยุคนี้เห็นว่า ประสบการณ์เป็นทางนำไปสู่ความรู้และความจริงได้ โลกทัศน์เช่นนี้เป็นผลมาจากกิจกรรมการค้าที่เจริญรุ่งเรืองมากอย่างไม่เคยมีมาก่อน และสามารถนำไปเทียบเคียงได้กับปรากฏการณ์ที่เคยเกิดขึ้นในทวีปยุโรป เมื่อราวศตวรรษที่ 18 อันเป็นช่วงเวลาที่มีการขยายตัวของปรัชญาสำนักประสบการณ์นิยม(Empiricism) ถึงกระนั้นการให้คุณค่าแก่สิ่งที่จับต้องได้นี้ กลับไม่ได้ทำให้ชนชั้นนำสยามคิดค้นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ได้ด้วยตนเอง ประเด็นนี้ ทวีศักดิ์ เผือกสม ได้เสนอไว้ในงานวิจัยเรื่อง การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2325-2411 เมื่อปี พ.ศ. 2540 ทวีศักดิ์ได้ใช้แนวคิดวงศาวินิจฉัย(Genealogy) ค้นหาเส้นสายร่องรอยของประวัติศาสตร์ความคิดของชนชั้นนำสมัยรัชกาลที่ 3 และพบว่า พวกเขาได้แยกความรู้ทางธรรมกับความรู้ทางโลกซึ่งได้มาจากประสบการณ์ออกจากกัน⁸ เพราะเชื่อว่าความจริงของพุทธศาสนานั้นสูงส่งกว่า ทัศนะเช่นนี้

⁵ บัณฑิต ลิวชัยชาญ, ภัยฝรั่งสมัยพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550), หน้า 16.

⁶ วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, นโยบายทางด้านเศรษฐกิจของรัฐ..., หน้า 132.

⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “โลกของนางนพมาศ,” ปากไก่และใบเรือ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2538), หน้า 440-442.

⁸ ทวีศักดิ์ เผือกสม, “การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2325-2411,” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540. หน้า 173.

ส่งผลให้ชนชั้นนำสยามเปิดรับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ได้โดยไม่จำเป็นต้องหันไปรับความเชื่อของศาสนาคริสต์ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่า ชนชั้นนำสมัยรัชกาลที่ 3 ยังคงเชื่อว่ามีความจริงบางอย่างที่อยู่ นอกเหนือประสบการณ์

ด้วยเหตุที่ยังไม่มีงานวิจัยที่ศึกษาปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก่อน จึงเป็นที่น่าศึกษาว่า ภายใต้ฐานะอันสูงส่ง ภูมิหลังทางการศึกษา และความไม่มั่นคงของสถานการณ์บ้านเมืองอันเป็นทางเลือกที่จำกัด เหตุใดพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงตัดสินใจพระทัยนำรัฐจารีตก้าวทันความเปลี่ยนแปลงแห่งยุคสมัยมาได้ หรืออีกนัยหนึ่งเพราะเหตุใดพระองค์จึงสามารถจัดการกับความรู้ในอดีต และวางแผนการสำหรับอนาคตที่จะมาถึงได้อย่างดี ทั้งนี้ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดปรากฏการณ์วิทยา(Phenomenology)ที่เสนอว่า อัจฉริยะเป็นพื้นฐานของภาวีสัย และความมุ่งมั่นตั้งใจ(Intentionality)มักอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเสมอ การสืบค้นให้เห็นถึงความมุ่งมั่นตั้งใจดังกล่าวนอกจากจะทำให้พบปรัชญาการค้าของพระองค์อย่างแท้จริงแล้ว ยังจะพบร่องรอยของความคิดความเชื่อที่ฝังแน่นอันเปรียบเสมือนเป็นตรรกะที่ใช้กันในหมู่มุคนไทยด้วย งานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาพระราชปณิธานของพระองค์ที่ปรากฏในเอกสารต่างๆ

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อให้ทราบถึงปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. เพื่อค้นหาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปรัชญาการค้าของพระองค์

สมมติฐานเบื้องต้น

1. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีปรัชญาการค้าแบบปฏิบัตินิยมที่ให้ความสำคัญกับผลสำเร็จที่ประเมินได้ชัดเจน
2. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปรัชญาการค้า ได้แก่ ประสบการณ์เดิม เจตจำนงอิสระในการประเมินทางเลือกต่างๆ ท่ามกลางสถานการณ์ที่ท้าทาย และความมุ่งมั่นที่จะให้ผลงานเป็นที่จดจำแก่คนรุ่นหลัง

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยแบ่งขอบเขตของปรัชญาการค้าเป็น 3 ระยะ โดยใช้สนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างลงนามในปี พ.ศ. 2369 เป็นเกณฑ์ในการแบ่งดังนี้คือ ปรัชญาการค้าก่อนลงนามในสนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่ พ.ศ. 2357-2369 ปรัชญาการค้าภายใต้เงื่อนไขของสนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่ พ.ศ. 2369-2389 และปรัชญาการค้า

หลังจากยกเลิกสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างสมบูรณ์ พ.ศ. 2389-2394 ขอบเขตของการวิจัยใช้ข้อมูลย้อนหลังไปสมัยรัชกาลที่ 2 เน้นรายละเอียดสมัยรัชกาลที่ 3 และผลกระทบบางประการในสมัยรัชกาล 4

วิธีดำเนินงานวิจัย

เนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นการสืบค้นความจริงเกี่ยวกับความคิดของบุคคลในประวัติศาสตร์ที่เป็นทั้งผู้นำประเทศและเป็นผู้ทำกิจกรรมด้านการค้า ผู้วิจัยจึงจะใช้วิธีการทางปรัชญาของสำนักปรากฏการณ์วิทยาเป็นเครื่องมือวิจัย โดยมีวิธีการดำเนินงานดังนี้

1. วิเคราะห์ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ จากเอกสารต่อไปนี้

1.1 เอกสารชั้นต้นจากกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ

1.2 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และฉบับกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

1.3 เอกสารของชาวต่างประเทศที่เข้ามาในประเทศไทยสมัยรัชกาลที่ 2, 3 และ 4 ได้แก่ เอกสารของครอฟอร์ด เอกสารเฮนรี เบอร์นี งานของหมอบรัดเลย์ บาทหลวงบิลเลทซ์ ดี.อี. มัลลอค และเอฟ. เอ. นีล เป็นต้น

1.4 งานของผู้เชี่ยวชาญ ได้แก่ ตำนานาษาชื่อการของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ งานเรื่อง **British Trade and Expansion in Southeast Asia 1830-1914**, 1977. ของ D.R. Sar Desai และ **The Trade of Singapore 1819-1869**, 2003. ของ Won Lin Ken งานเรื่อง **Through Travelers' Eyes**, 1989. ของ B.J. Terwiel และบทความเรื่อง **A Dutch trade Expedition to Siam in 1828**, 1984. ของ Henk C.M. Zommers เป็นต้น

2. การวิเคราะห์ทฤษฎีของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโดยใช้ทฤษฎีพาณิชยนิยมจากงานเรื่อง **Theory of Economy History**, 1969. ของ John Hicks เป็นหลัก และผลกระทบของพาณิชยนิยมต่อเศรษฐกิจไทยใน บทความเรื่อง **จากศักดินาสู่ทุนนิยม**, 2525 ของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล เป็นต้น

3. การสังเคราะห์ปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้แนวคิดปรากฏการณ์วิทยา เรื่องสำนึกเกี่ยวกับเวลาที่พัฒนาขึ้นมาโดย Edmund Husserl และเสริมด้วยแนวคิดวงศาวทยา ที่พัฒนาขึ้นโดย Michel Foucault มาเป็นแนวทางในการตั้งสมมติฐาน และใช้หลักการของปรัชญา อาทิ ประสบการณ์นิยม พุทธศาสนา และลัทธิขงจื้อมาเป็นแนวทางในการจัดประเภทของปรัชญาการค้าด้วย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบถึงปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นอัตลักษณ์หนึ่งของคนไทย

2. ได้ทราบถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปรัชญาการค้าของพระองค์ ปัจจัยดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ต่อนักธุรกิจไทยที่จะต้องปรับตัวให้พร้อมรับกับความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอได้

คำอธิบายศัพท์

ปรัชญาการค้า หมายถึง การรับรู้และการให้ความหมายแก่สภาพแวดล้อมรอบตัวของบุคคลผู้ทำงานเกี่ยวกับการค้าขาย วิธีการแสวงหาความรู้ในการลงทุน และการนำความรู้ดังกล่าวไปประยุกต์ใช้กับสภาพแวดล้อมใหม่ โดยมีผลกำไรเป็นจุดหมายปลายทาง

คำชี้แจง

1. พลวัตทางเศรษฐกิจสมัยรัชกาลที่ 3

ผู้วิจัยพบว่า มีความลำบากไม่ใช่น้อยในการตั้งสมมติฐานของงานวิจัย เนื่องจากงานวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจสมัยรัชกาลที่ 3 วางอยู่บนสมมติฐานที่ต่างกันสองแนวทาง ได้แก่ แนวทางของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง และแนวทางของสำนักนีโอคลาสสิก โดยสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ใช้ปัจจัยการผลิตเป็นกรอบในการอธิบายพัฒนาการของสังคม และสรุปว่า เศรษฐกิจในรัชกาลนี้ ยังคงเป็นแบบศักดินา คือใช้แรงงานในการผลิตเพื่อยังชีพอย่างที่เคยเป็นมา ในขณะที่สำนักนีโอคลาสสิก ใช้คุณภาพของอุปสงค์อุปทานเป็นกรอบในการอธิบายปฏิสัมพันธ์ของปัจเจกชน สำนักนี้เห็นว่า เศรษฐกิจสมัยรัชกาล 3 มีพลวัต แม้กระทั่งแรงงานก็ได้เข้าสู่กลไกตลาดแล้ว งานวิจัยชิ้นนี้ใช้สมมติฐานประการหลัง

ประเด็นเรื่องจุดเริ่มต้นของเศรษฐกิจระบบทุนนิยมในประเทศไทยได้รับการถกเถียงกันในหมู่นักประวัติศาสตร์มาเกือบครึ่งศตวรรษ⁹ และยังไม่มียุติจนถึงปัจจุบัน ข้อถกเถียงดังกล่าวเป็นผลเกี่ยวเนื่องมาจากงานวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย ของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งเขาเริ่มศึกษาดังแต่ปี พ.ศ. 2517 ฉัตรทิพย์ตั้งคำถามว่า ทำไมระบบศักดินาไทยจึงไม่สามารถวิวัฒน์ไปสู่การเป็นทุนนิยมอุตสาหกรรมแบบเดียวกับประเทศทางยุโรปได้ เขาพบว่า สาเหตุมาจากนายทุนไทยซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นพ่อค้าชาวจีนได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบศักดินา พ่อค้ากลุ่มนี้ได้ประโยชน์จากการส่งเสริมการค้าของรัฐบาลตามสนธิสัญญาเบาว์ริง ทุนนิยมการค้าจึงเริ่มมีในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2398 นับแต่นั้นในชนบททั่วประเทศ เศรษฐกิจแบบยังชีพที่เคยดำรงอยู่เนิ่นนานก็เริ่มเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยม ดังที่เขา กล่าวว่า “หลังจากการผลิตเพื่อการค้าเฟื่องฟู....พ่อค้าชาวจีน...นำเอาสินค้าเข้า

⁹ ดู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “สังคมไทย จากศักดินาสู่ทุนนิยม,” วารสารธรรมศาสตร์ 11, 2(มิถุนายน 2525) :

ไปในหมู่บ้าน...นำเอาเสื้อผ้าไปตีหัตถกรรมทอผ้าพื้นบ้านให้สลายตัวไปซ้ำๆ"¹⁰ จัตรีทิพย์ เป็นผู้นำกลุ่มนักวิชาการที่เรียกกันว่า สำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง มีงานวิจัยสมัยรัชกาลที่ 3 ที่ใช้กรอบแนวคิดนี้อยู่หลายชิ้นเช่น ในปีเดียวกันมีงานเรื่อง ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทเพช ยุคต้น ของญาติประภาพันธ์ จนถึงงานที่ชื่อ นโยบายทางด้านเศรษฐกิจของรัฐในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ของ วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์ ในปี พ.ศ. 2547 เป็นต้น ซึ่งล้วนเสนอตรงกันว่า เศรษฐกิจสมัยรัชกาลที่ 3 ไม่มีพลวัตและยังไม่เป็นทุนนิยม ส่วนเศรษฐศาสตร์สำนักนีโอคลาสสิก มีงานวิจัยเรื่อง การค้าระหว่างประเทศกับระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ พ.ศ. 2363-2398 ที่วิจัยในปี พ.ศ. 2527 โดยอัมมาร์ สยามวาลา และงานวิจัยในปี พ.ศ. 2531 เรื่อง กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2310-2398 ของอดิศร หมวกพิมาย งานวิจัยทั้งสองชิ้นได้นำประเภทของสินค้านำเข้าและส่งออกมาวิเคราะห์เชิงปริมาณ และพบตรงกันว่า เศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 3 ไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่มีพลวัตอันเป็นผลมาจากการขยายตัวของการค้าระหว่างประเทศ

สมมติฐานของเศรษฐศาสตร์สำนักนีโอคลาสสิก สอดคล้องกับงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ในปี พ.ศ. 2525 เรื่อง วัฒนธรรมกรรมพิภกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ ที่เสนอว่าทุนนิยมเริ่มกำเนิดขึ้นภายในสังคมไทยเองก่อนที่จะมีการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่เป็นทุนนิยมที่ยังพัฒนาไม่เต็มที่ ดังปรากฏว่า รัชกาลที่ 3 ทรงให้ราษฎรค้าขายโดยเสรี และริเริ่มเก็บภาษีชนิดใหม่ที่เก็บจากผลผลิตที่ขายเป็นสินค้าออกได้ 38 ชนิด และใช้ระบบเจ้าภาษีนายอากรโดยมีจุดหมายเพื่อจะได้เก็บภาษีได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย ทั้งหมดนี้เป็นผลมาจากปริมาณการค้าต่างประเทศกับจีนและชาติตะวันตกที่เพิ่มมากขึ้น เศรษฐกิจในรัชสมัยนี้ได้เป็นรากฐานอันมั่นคงของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในยุคถัดมา ดังนั้นสังคมไทยจึงมีศักยภาพในปรับตัว ดังที่นิธิสรุปไว้ว่า

ชาวเงินอพยพเป็นรากฐานสำคัญของเศรษฐกิจแบบส่งออก ซึ่งเริ่มก่อตัวในประเทศไทย ก่อนหน้าสนธิสัญญาเบาว์ริง...ชนชั้นนำในระบบศักดินาให้ความสำคัญแก่ทรัพย์สินในรูปอื่นมากขึ้น ไม่น้อยไปกว่าทรัพย์สินแบบเก่าซึ่งมีรากฐานอยู่ที่การคุมกำลังคนในระบบไพร่...ปราศจากเสียซึ่งรากฐานทางเศรษฐกิจและสังคมเช่นนี้ ชนชั้นนำจะไม่สามารถตอบสนองสนธิสัญญาเบาว์ริงได้อย่างราบรื่น¹¹

¹⁰ จัตรีทิพย์ นาถสุภา, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 89-90.

¹¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกรรมพิภกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา, 2525), หน้า 119-121

นอกจากงานวิจัยของนิธิ ยังมีงานวิจัยหลายชิ้นที่วางอยู่บนสมมติฐานที่ว่า ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง เศรษฐกิจไทยได้พัฒนามาในระดับหนึ่งแล้ว ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยที่ศึกษาสภาพการค้าในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้แก่ งานวิจัยเรื่อง โลกทัศน์ของกวีในด้านการพาณิชย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี พ.ศ. 2544 ของ สัมฤทธิ์ สัตย์ชื่อ และหนังสือที่ปรับปรุงจากงานวิจัยของบัณฑิต ลีวัชชัยชาญ เรื่อง กัยฝรั่งสมัยพระนั่งเกล้า ในปี พ.ศ. 2550

ปัจจุบันข้อถกเถียงในประเด็นที่ว่าเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 3 มีพลวัตหรือไม่ ยังไม่เป็นที่ยุติ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยยอมรับกรอบแนวคิดเรื่องพลวัตที่เนื่องมาจากกิจกรรมการค้าเป็นเหตุการณ์ที่เคลื่อนไหวไม่เคยหยุดนิ่ง และมีทิศทางสอดคล้องกับอุปสงค์อุปทานของตลาดในภูมิภาคนี้ วิธีการค้าที่เคยดำเนินมาอย่างเรียบง่ายไม่อาจดำรงอยู่ในรูปแบบเดิมได้อีก เพราะมีปัจจัยเร่งคือการค้าโพ้นทะเลกับสิงคโปร์เมืองท่าเสรีเป็นตัวแปรให้เกิดดุลยภาพใหม่อย่างต่อเนื่อง ในฐานะผู้นำประเทศพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะมีปฏิสัมพันธ์กับปัจเจกชนอื่นในกระแสทุนนิยมการค้าโลกในขณะนั้นที่เรียกกันว่า ลัทธิพาณิชย์นิยม(Mercantilism)¹² ถึงกระนั้นรัชกาลที่ 3 ก็มีได้เป็นฝ่ายตั้งรับและปล่อยให้กลไกตลาดนำพาไป แต่ทรงเป็นฝ่ายปฏิรูปองค์กรเศรษฐกิจไว้รองรับ รัฐสยามจึงปรับตัวได้ดีกว่ารัฐใกล้เคียง และไม่เกิดกบฏที่รุนแรงเหมือนที่เกิดในรัฐจีนและญี่ปุ่น แม้ขนาดของตลาดจะขยายตัวไม่มากพอที่จะไปกระทบปัจจัยการผลิตภายในประเทศทั้งหมดได้ แต่ก็เป็จุดเริ่มต้นที่ก่อให้เกิดแนวคิดใหม่ๆ ให้สานต่อได้หลายประการ ด้วยเหตุนี้ปรัชญาการค้าของพระองค์จึงเป็นสิ่งที่น่าศึกษา โดยเฉพาะปรัชญาในช่วงก่อนและหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบอร์นีย์ เพราะเป็นช่วงที่เกิดปรากฏการณ์อันท้าทายต่อการตัดสินใจ 3 ระยะดังนี้คือ

ระยะแรก ปรัชญาการค้าก่อนลงนามในสนธิสัญญาเบอร์นีย์ ระยะนี้ความสนใจของพระองค์อยู่ที่การค้าในระบบบรรณาการกับจีน

ระยะที่สอง ปรัชญาการค้าภายใต้เงื่อนไขของสนธิสัญญาเบอร์นีย์ ระยะนี้ความสนใจของพระองค์อยู่ที่การค้าในระบบสนธิสัญญาที่มีอังกฤษเป็นศูนย์กลางเครือข่ายการค้าโลก

ระยะที่สาม ปรัชญาการค้าหลังยกเลิกสนธิสัญญาเบอร์นีย์ 5 ปีสุดท้ายของการครองราชย์นี้ความสนใจของพระองค์อยู่ที่ระบบเจ้าภาษีนายอากร

¹² ลัทธิพาณิชย์นิยม เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการขยายตัวของการค้าระหว่างประเทศ เริ่มมีในยุโรปตั้งแต่ศตวรรษที่ 11 จนถึงศตวรรษที่ 18 Adam Smith เห็นว่าลัทธิพาณิชย์นิยมมีหลักการอยู่ 2 ข้อ ได้แก่ การสะสมทรัพย์สินในรูปของทองคำและเงินตรา กับการส่งสินค้าออกให้มากกว่านำเข้า เขาเห็นว่าลัทธิพาณิชย์นิยมเป็นอุปสรรคต่อการเติบโตของทุนนิยมที่ควรเป็นไปโดยเสรี ส่วน John Hicks เห็นว่า ลัทธิพาณิชย์นิยม คือทุนนิยมที่ยังพัฒนาไม่เต็มที่ หลักของพาณิชย์นิยม คือ ความเข้าใจในวงจรแห่งผลประโยชน์ที่จะมีมูลค่าเพิ่มอย่างต่อเนื่อง โดยมีกลุ่มการค้า และนวัตกรรม เป็นกลไกขับเคลื่อนไปสู่ทุนนิยม ดู John Hicks, A Theory of Economic History (Oxford : Charendon Press, 1960), p. 1-167. และ Takashi Negishi, History of Economic Theory (Amsterdam : North Holland, 1989), p. 3.

2. สมมติฐานของการวิจัย

ผู้วิจัยขอตั้งสมมติฐานว่า ปรัชญาการคำที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้รับมือกับ ลัทธิพาณิชยนิยมของอังกฤษคือ ปรัชญาสำนักปฏิบัตินิยม(Pragmatism) ทั้งนี้ผู้วิจัยพิจารณาจากความ สอดคล้องกับพระราชประวัติ โดยมีเหตุผลสามประการ ได้แก่ เป็นปรัชญาที่ยอมรับในหลักการของ ประสบการณ์นิยม ซึ่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ส่วนนี้ ได้รับการเสนอแล้วจากงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ และงานของทวีศักดิ์ เผือกสม ประการที่สอง เป็นการเรียนรู้แบบลองผิดลองถูก เห็นได้จากการที่ทรงมี พระราชนิมิตด้านการค้า ซึ่งคนทำงานด้านนี้จะเป็นนักปฏิบัติที่ชอบทดลองของใหม่ดังเช่น ศิลปะตาม แบบพระราชนิมิตที่ทรงริเริ่มนำศิลปะจีนมาใช้ในการออกแบบตกแต่งวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร เป็น ต้น และประการสุดท้าย มีผลสำเร็จเป็นแรงจูงใจในการปฏิบัติ ดังการที่พระองค์มีพระราชประสงค์จะให้ เห็นว่า “เงินเท่าเท่าใด เกิดขึ้นในรัชกาลของท่านเท่าใด”¹³

ปฏิบัตินิยมเป็นชื่อของทฤษฎีความรู้แบบหนึ่งที่ถูกผลักดันโดยนักคิดชาวอเมริกัน ได้แก่ Charles Sanders Peirce(1839-1914) William James(1842-1910) และ John Dewey(1859-1952) เมื่อต้นศตวรรษที่ 20 และได้รับการสานต่อโดยนักปรัชญาปัจจุบันได้แก่ Willard von Orma Quine (1908-2000) และ Richard Rorty (1931-2007) นักคิดเหล่านี้เห็นว่าวิธีการหาความรู้แบบนี้มีมานาน แล้ว และใช้กันมากในบรรดานักวิทยาศาสตร์ Peirce เป็นคนแรกที่อธิบายหลักการของปรัชญานี้ได้อย่าง ชัดเจนและมีระเบียบวิธี นักปรัชญากลุ่มนี้ค้นพบว่า นวัตกรรมทั้งหลาย อันได้แก่ เทคโนโลยี งานศิลปะ ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ และแบบแผนทางธุรกิจ เป็นต้น ล้วนเกิดขึ้นจากการเรียนรู้แบบนี้ทั้งสิ้น

ทฤษฎีความรู้นี้มีหลักการร่วมกันกับประสบการณ์นิยมหลายประการ ได้แก่ ยอมรับว่า ความ จริงจะต้องดำรงอยู่ ณ พื้นที่(space)และเวลา(time)หนึ่ง ความรู้ไม่ใช่สิ่งที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด และการใช้ เหตุผลแบบนิรนัย(Deductive reasoning) ก็ไม่ใช่วิธีการในการค้นพบความจริง ดังนั้นหลักข้อแรกคือ นักปฏิบัติต้องยอมรับในความจริงที่ได้จากประสาทสัมผัสทั้งห้าก่อน แต่ปฏิบัตินิยมไปไกลกว่านั้นคือ การพัฒนาเครื่องมือตรวจสอบประสบการณ์ เนื่องจากเห็นว่า ลำพังความจริงที่ได้จากประสาทสัมผัสยังไม่เพียงพอ กล่าวคือ ยังมีความเป็นอัตวิสัยที่เจือด้วยอารมณ์ความรู้สึกซึ่งทำให้ความจริงของคนๆ หนึ่ง แตกต่างจากอีกคนหนึ่งได้ นักปฏิบัติจำเป็นต้องแปลงความรู้จากประสบการณ์นั้นให้เป็นภาววิสัย คือ ให้ ได้ความรู้ที่เป็นกลางสำหรับทุกคน เครื่องมือที่ใช้ตรวจสอบคือ ผลลัพธ์ในทางปฏิบัติ(practical consequence) กล่าวคือ ถ้าการกระทำใดให้ผลลัพธ์ที่นำไปปฏิบัติได้ ผลลัพธ์นั้นคือความจริง แต่ถ้า ปฏิบัติไม่ได้หรือล้มเหลว ก็แสดงว่าผลลัพธ์นั้นเป็นเท็จ ปฏิบัตินิยมจึงเห็นว่า เหตุผลเป็นเรื่องที่เรียนรู้ได้ จากการปฏิบัติซ้ำๆ กันหรือที่เรียกกันว่าเป็น การใช้เหตุผลแบบอุปนัย(Inductive reasoning)การลงมือ

¹³พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัสทรงแถลงนโยบาย...”, หน้า 152.

ปฏิบัติด้วยตนเองแบบลองผิดลองถูกจะทำให้ได้ค้นพบความจริง ถึงกระนั้นความจริงที่ได้มาก็ไม่ใช่สิ่งที่ดำรงอยู่ในพื้นที่และเวลาอันแน่นอนตายตัว แต่จะมีลักษณะสัมพัทธ์คือ เมื่อจุดหมายของการตรวจสอบเปลี่ยนไป พื้นที่และเวลาเปลี่ยน ก็ส่งผลให้ความจริงเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

ปฏิบัตินิยมถูกวิจารณ์มากในแง่ที่ ส่งเสริมให้เล็งผลเลิศและละเลยคุณค่าทางใจ เนื่องจากเน้นการตัดสินความจริงแท้จากผลลัพธ์ที่ตรวจสอบได้โดยไม่คำนึงถึงวิถีทาง (the end justifies the means) นอกจากนี้การมุ่งสัมฤทธิ์ผล ยังทำให้นักปฏิบัติมีวิธีคิดแบบเดียวกับพวกกลไกนิยม (Instrumentalism) ที่ให้ความสำคัญกับการคิดค้นกลไกหรือกลยุทธ์สู่ความสำเร็จ ไม่เว้นแม้แต่การใช้มนุษย์ด้วยกันเป็นเครื่องมือโดยปราศจากความยินยอม ลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดปัญหาการละเมิดหลักศีลธรรมได้ ข้อวิจารณ์นี้ได้รับการแก้ต่างโดย James ว่าจุดหมายของนักปฏิบัติคือ การมุ่งมั่นสร้างผลงานให้เป็นที่ประจักษ์แก่ทุกคน ส่วนวิถีทางจะเป็นการทำงานของจิตสำนึกที่เลื่อนไหลไม่หยุดนิ่ง ไม่มีการคำนึงถึงอดีตและมุ่งหวังอนาคต เพราะทั้งสองอย่างจะหลอมรวมตัวอยู่ ณ เวลาปัจจุบัน¹⁴ ถ้าได้รับการฝึกหัด การเรียนรู้ก็จะคมกริบขึ้น หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการทำงานเพื่องานนั่นเอง Quine ย้ำว่า จิตใจแบบวิทยาศาสตร์ก็คือการทุ่มเทให้กับการค้นคว้าซึ่งจะเป็นไปเองโดยธรรมชาติ และเป็นการตรวจสอบความเชื่อของคนๆ นั้นไปพร้อมๆ กันด้วย¹⁵ การเรียนรู้ต่างหากคือจุดหมายที่แท้จริง หรืออีกนัยหนึ่งปฏิบัตินิยมถือว่า วิถีทางกับจุดหมายเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ เพราะวิถีทางก็เป็นจุดหมายในตัวมันเองอยู่แล้ว ดังนั้นยิ่งได้เรียนรู้มากขึ้น ความเชื่อของเขาก็จะได้รับการตรวจสอบมากขึ้นเท่านั้น

กล่าวโดยสรุป ปรัชญาการคำของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวน่าจะเป็นปรัชญาสำนักปฏิบัตินิยม ข้อสังเกตคือ ปรัชญาที่ไม่ยึดมั่นในหลักการตายตัว หรืออีกนัยหนึ่งเป็นปรัชญาที่เอื้อต่อการปรับความคิดและมีวิธีการที่ยืดหยุ่น นักปฏิบัตินิยมจึงไม่ใช่นักอุดมคติ ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่า พระคุณลักษณะเช่นนี้ทำให้พระองค์สามารถรับมือกับลัทธิพาณิชย์นิยมของอังกฤษได้ อย่างไรก็ตามระบบคิดไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นลอยๆ หากแต่น่าจะได้รับการหล่อหลอมมาเป็นเวลานาน แต่การที่พระองค์ได้รับการศึกษาแบบจารีต ทรงผนวชในสำนักวิปัสสนาของพระญาณสังวร(สุก) แห่งวัดราชสิทธิาราม การเป็นพระราชนัดดาองค์โปรดของกษัตริย์นักรบ และเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของกษัตริย์นักวีรสถานภาพเช่นนี้ไม่น่าจะให้พระองค์เป็นกษัตริย์นักการค้าได้ ในบทต่อไปผู้วิจัยจะนำเสนอเหตุการณ์ก่อนการเผชิญหน้ากับลัทธิพาณิชย์นิยม เพื่อพิจารณาว่า สังคมไทยสร้างวีรบุรุษ หรือวีรบุรุษเป็นผู้สร้างสังคมไทยกันแน่

¹⁴ "...The knowledge of some other part of the stream, past or future, near or remote, is always mixed in with our knowledge of the present thing." See William James, *The Principle of Psychology* Volume I (London : Macmillian, 1890), p. 606.

¹⁵Simon Blackburn, *Oxford Dictionary of Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 1996), p. 316.